

„PAPISTA” NA TRONIE ZJEDNOCZONEGO KRÓLESTWA? ANALIZA KRYTYCZNA REGUŁY WYKLUCZENIA KATOLIKÓW OD DZIEDZICZENIA BRYTYJSKIEJ KORONY

“PAPIST” ON THE THRONE OF THE UNITED KINGDOM? CRITICAL ANALYSIS OF THE RULE OF EXCLUSION OF CATHOLICS FROM INHERITING THE BRITISH CROWN

Dr Michał Krawczyk

Uniwersytet w Siedlcach, Polska
e-mail: michal.krawczyk@uws.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0003-3923-3576>

Dr hab. Justyna Krzywkowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska
e-mail: justyna.krzywkowska@uwm.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-0667-6453>

Abstrakt

Ustawa o sukcesji koronnej (*The Succession to the Crown Act*) uchwalona przez parlament Zjednoczonego Królestwa w 2013 r. w sposób istotny zmieniła kilkusetletnie zasady rządzące dziedziczeniem brytyjskiego tronu. Utrzymała jednak w mocy istniejącą od końca XVII w. regułę wykluczenia katolików od dziedziczenia tronu. W artykule podjęto polemikę z argumentami wysuwanymi za utrzymaniem takiego wykluczenia. Starano się wykazać, iż zakaz dziedziczenia brytyjskiego tronu przez osobę wyznającą religię katolicką jest nie tylko historycznym anachronizmem sprzecznym z wolnością sumienia i wyznania, ale jest także niepraktyczny, nieracjonalny i rodzący szereg problemów konstytucyjnych.

Słowa kluczowe: monarchia, Wielka Brytania, sukcesja, katolicyzm

Abstract

The Succession to the Crown Act, passed by the UK Parliament in 2013, significantly modified centuries-old regulations regarding the succession to the British throne. However, it maintained the rule of excluding Catholics from inheriting the throne, which had existed since the end of the 17th century. The article discusses the arguments put forward for maintaining such exclusion. Attempts were made to demonstrate that the ban on inheritance of the British throne by a person professing the Catholic faith is not only a historical anachronism contrary to freedom of religion, but also impractical, irrational and giving rise to further constitutional problems.

Keywords: monarchy, Great Britain, succession, Catholicism

Wstęp

Zasady dotyczące tego, kto zostaje monarchą i w jakim porządku następuje dziedziczenie tronu, są mieszaną zasad prawa feudalnego, ustaw parlamentu i konstytucyjnych precedensów. Reguły dziedziczenia tronu Zjednoczonego Królestwa zostały sprecyzowane na przełomie XVII i XVIII w. Od tego czasu sukcesja na brytyjskim tronie następowała według systemu primogenitury z preferencją mężczyzn. Od dziedziczenia wykluczeni zostali katolicy, co więcej, także małżeństwo zawarte przez członka rodziny królewskiej z osobą wyznania rzymskokatolickiego skutkowało pozbawieniem możliwości uzyskania korony. Zasady te obowiązywały do marca 2015 r., tj. wejścia w życie uchwalonej dwa lata wcześniej ustawy o sukcesji koronnej¹. Ustawa w zakresie porządku dziedziczenia tronu zastąpiła dotychczas obowiązujący system primogenitury z preferencją mężczyzn², system pełnej primogenitury. Uchyliła również regulacje wykluczające od dziedziczenia

¹ *Succession to the Crown Act 2013*, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/20/contents/enacted> [dostęp: 19.08.2024]. Wejście ustawy w życie poprzedzone zostało uchwaleniem stosownych aktów prawnych przez pozostałe kraje uznające za głowę państwa brytyjskiego monarchę (Antigua i Barbuda, Australia, Bahamy, Barbados, Belize, Canada, Grenada, Jamajka, Nowa Zelandia, Papua Nowa Gwinea, Saint Kitts i Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent i Grenadyny, Wyspy Solomona, Tuvalu).

² Sukcesja tronu następuje w porządku starszeństwa, przy czym zawsze daje się pierwszeństwo linii starszej przed młodszą, w ramach tej samej linii – bliższemu stopniowi pokrewieństwa przed dalszym, w ramach tego samego stopnia – mężczyźnie przed kobietą, a w ramach tej samej płci – osobie starszej przed młodszą.

tronu osoby, które poślubiły katolika, a także zmieniała przepisy ustawy o małżeństwach królewskich³, zobowiązujące wszystkich potomków Jerzego II do uzyskiwania zgody monarchy na zawarcie małżeństwa⁴. Pozostawiła jednak w mocy przepisy, które zakazują monarsze wyznawania religii katolickiej i nakazują pozostawanie w komunii z Kościołem Anglii⁵.

Choć zainteresowanie polskich badaczy ustrojem politycznym Zjednoczonego Królestwa zaowocowało wieloma cennymi opracowaniami [Danel 2019, 163-77; Tenże 2014, 15-25; Łukaszewski 2014, 32-41; Tenże 2018, 72-80; Wiecech 2013, 80-93; Tenże 2011a, 13-28; Bidwell 2012, 1350-140; Michalak 2011, 34-57], to wśród nich stosunkowo niewiele poświęcono samemu monarsze [Wilk-Reguła 2019, 14-35; Ławniczak 2011, 6-24; Wiecech 2011b, 83-90], a prawie w ogóle prawu sukcesyjnemu [Krawczyk 2012, 113-120]. Z jednej strony nie powinno to dziwić. Od momentu odzyskania niepodległości, Polska jest państwem o ustroju republikańskich, z wybraną (albo przez Zgromadzenie Narodowe albo w drodze wyborów powszechnych) głową państwa (pomijając okres istnienia Rady Państwa). Z drugiej strony, nie można zapominać, iż w Europie jest siedem królestw i trzy księstwa⁶. We wszystkich z nich, głowa państwa ma charakter dziedziczny, a zasady sukcesji stanowią istotny element prawa konstytucyjnego.

Podstawowym celem artykułu jest krytyczna analiza jednego z aspektów brytyjskiego prawa sukcesyjnego, tj. wykluczenia katolików od dziedziczenia tronu. W pierwszej części opracowania omówiono historyczne uwarunkowania uchwalenia przepisów dyskryminujących katolików. Druga część poświęcona została wykazaniu, iż regulacje wykluczające katolików od tronu Zjednoczonego Królestwa, są nie tylko historycznym anachronizmem, sprzecznym z wolnością sumienia i wyznania, ale są także nieracjonalne i niepraktyczne. Przy pisaniu artykułu posłużono się metodą analizy instytucjonalno-prawnej i metodą analizy historycznej. Zapoznano się

³ *Royal Marriages Act 1772*, <https://www.legislation.gov.uk/apgb/Geo3/12/11/contents> [dostęp: 19.08.2024].

⁴ Obecnie taką zgodę musi uzyskać tylko sześć pierwszych osób w kolejce do tronu.

⁵ Poprawka umożliwiająca sukcesję katolikom została odrzucona większością głosów 371 do 37, zob. *Katolik nie będzie mógł zasiąść na brytyjskim tronie*, „Dziennik Gazeta Prawna” (29.01.2013), <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/676577,katolik-nie-bedzie-mogl-zasiadc-na-brytyjskim-tronie.html,komentarze-popularne> [dostęp: 19.08.2024].

⁶ Nie licząc *quasi* monarchicznych państw, tj. Andory i Watykanu.

także z treścią dostępnych dokumentów rządowych oraz publikacji naukowych poświęconych przedmiotowej problematyce.

1. Wykluczenie katolików od dziedziczenia tronu. Rys historyczny

W Anglii „religia papieska” od połowy XVI w. postrzegana była jako czynnik obcy i wrogi, a z czasem antykatolicyzm stał się wręcz częścią brytyjskiego patriotyzmu [Meyer 2015, 580]. Złożyło się na to wiele przyczyn. Począwszy od konfliktu Henryka VIII z papieżem, a skończywszy na wojnach prowadzonych z katolicką Hiszpanią i Francją. Po raz pierwszy formalne wykluczenie katolików od dziedziczenia tronu nastąpiło po „Sławetnej Rewolucji” (*The Glorious Revolution*) [Mikulski i Wijaczka 2020, 383] w uchwalonej przez parlament Karcie Praw [Hucał 2015, 13-41]⁷. Detronizowała ona katolickiego Jakuba II [Waller 2002, 135]⁸ i koronę przekazywała jego córce Marii i jej mężowi Wilhelmowi Orańskiemu, obojgu wychowanym w wierze protestanckiej. Ustawa, w przedmiocie wykluczenia katolików, stanowiła, iż „każda osoba, która pozostaje w komunii ze Stolicą lub Kościołem Rzymu lub wyznaje religię papieską, zostaje wykluczona na zawsze i nie może dziedziczyć, posiadać lub cieszyć się Koroną Królestwa oraz dominiów od niej zależnych”. Ekskluzywę powtórzono 12 lat później w ustawie o następstwie tronu⁹. Zabezpieczała ona protestancką sukcesję na wypadek spodziewanej śmierci królowej Anny, w osobie jej dalekiej kuzynki Zofii [Morby 1998, 121-122, 218], wykluczając od tronu katolickich potomków obalonego Jakuba II. Z uwagi na fakt, iż Zofia zmarła przed Anną, na tron wstąpił syn Zofii, Jerzy I Hanowerski [Van der Kiste 2003, 177-80, 251-54; Weir 1995, 268-69]. Ustawa o następstwie tronu zawierała dodatkowe zastrzeżenie, iż król musi nie tylko wyznawać religię protestancką, ale też pozostawać w komunii z Kościołem Anglii. Zarówno Karta Praw, jak i ustawa o następstwie tronu wyłączały z linii sukcesji także tych, którzy poślubili „papistę” (*shall marry a papist*).

⁷ *Bill of Rights 1689*, <https://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMarSess2/1/2/introduction> [dostęp: 19.08.2024].

⁸ Jakub konwertował na katolicyzm najprawdopodobniej już w 1668 r. lub 1669 r., ale do 1676 r. fakt ten nie był znany publicznie.

⁹ *Act of Settlement 1701*, <https://www.legislation.gov.uk/aep/Will3/12-13/2>, [dostęp: 19.08.2024].

2. Analiza krytyczna stanowisk co do wykluczenia katolików od dziedziczenia brytyjskiej korony

Jak wspomniano, ustawa o sukcesji koronnej z 2013 r., w zakresie porządku dziedziczenia tronu, wprowadziła system pełnej primogenitury. Uchyliła także regulacje wykluczające od dziedziczenia osobę, która zawarła związek małżeński z katolikiem. Ograniczyła również krąg osób zobowiązanych do uzyskania zgody monarchy na zawarcie małżeństwa. Ustawa pozostawiła jednak w mocy przepisy, które zakazują monarsze wyznawania religii katolickiej i nakazują pozostawanie w komunii z Kościołem Anglii. Jednym z argumentów podnoszonym za takim rozwiązaniem była kwestia kilkusetletniej tradycji wykluczenia z sukcesji katolików¹⁰. Wydaje się, że jest to argument najsłabszy. Ustrój Zjednoczonego Królestwa, jak zresztą każdego innego państwa, ewoluuje. W ciągu ostatniego ćwierćwiecza dokonano istotnych reform dotyczących składu i kompetencji judykacyjnych Izby Lordów, kadencyjności i procedur Izby Gmin, utworzono regionalne parlamenty w Szkocji, Walii i Irlandii Północnej¹¹. Także w zakresie prawa sukcesyjnego ustawodawca brytyjski odważył się na porzucenie prastarej reguły przyznającej pierwszeństwo mężczyznom. Co więc stało na przeszkodzie emancypacji katolików w zakresie dziedziczenia korony. Mówiąc innymi słowy, parlament Zjednoczonego Królestwa uznał za słuszne uchylić regulacje dyskryminujące ze względu na płeć, ale nie ze względu na wyznawaną religię. Przepisy wykluczające katolików od dziedziczenia brytyjskiej korony są rażąco sprzeczne z wolnością słowa, religii i przekonań oraz

¹⁰ Wśród argumentów, które padają za utrzymaniem zakazu zasiadania „papistów” na tronie jest ten, iż król katolik musiałby zaakceptować wierność „odrębnemu suwerennemu przywódcy”, tj. papieżowi [Hilton 2003]. Argument ten jest chybiony. Status papieża (a mówiąc precyzyjnie Stolicy Apostolskiej), jako podmiotu prawa międzynarodowego, ma charakter jedynie kurtuazyjny. Nie ma żadnej przeszkody w tym, aby król akceptował duchowe zwierzchnictwo papieża i jednocześnie był suwerennym władcą. Współcześni katoliccy monarchowie Hiszpanii, Belgii, Luksemburga, Monako, Lichtensteinu, uznając duchowy autorytet następcy św. Piotra, nie popadają przez to w *quasi* feudalne podporządkowanie Stolicy Apostolskiej, por. *Why shouldn't there be a Catholic 'Supreme Governor' of the Church of England?*, „Catholic Herald” (31.10.2011), <https://catholicherald.co.uk/why-shouldnt-there-be-a-catholic-%E2%80%98supreme-governor%E2%80%99-of-the-church-of-england/> [dostęp: 02.08.2024].

¹¹ Parlament Szkocki (*Scottish Parliament*), Walijskie Zgromadzenie Narodowe (*National Assembly for Wales*), Zgromadzenie Irlandii Północnej (*Northern Ireland Assembly*).

rolą monarchy, który powinien być symbolem i spoiwem wieloreligijnego oraz wieloetnicznego społeczeństwa [Blackburn 2022, 17]. Dzisiaj religia w życiu większości Brytyjczyków nie odgrywa takiej roli jak dawniej. W Zjednoczonym Królestwie katolicyzm nie jest już postrzegany jako zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa, tak jak to miało miejsce trzy wieki wcześniej. Odsetek praktykujących Anglikanów, w porównaniu z innymi grupami wyznaniowymi, wyraźnie zmalał. Badania ankietowe przeprowadzone w 2019 r. wykazały, że w społeczeństwie brytyjskim liczba członków Kościoła Anglii spadła od 1983 r. z 40% do 12% (chrześcijan ogółem: z 66% do 38%). Przybyło Brytyjczyków, którzy nie identyfikują się z żadną religią (z 31% do 52%). Wzrosła liczba muzułmanów (obecnie to prawie 10%)¹². W przyszłości należy spodziewać się kontynuowania tych trendów. Wielka Brytania nie jest już państwem z dominującym wyznaniem anglikańskim, co więcej, można mieć wątpliwości, czy nadal jest krajem chrześcijańskim. Czy wobec tego najwyższy urząd w wieloetnicznym i wieloreligijnym państwie powinien być powiązany z wyznaniem, które zostało ustanowione jako religia państwowa kilka wieków temu? Postawić sobie także należy hipotetyczne pytanie, co by się stało, gdyby królowa Elżbieta II, pod koniec swojego życia, dokonała konwersji na katolicyzm. Czy po siedemdziesięcioletnim panowaniu, podczas którego zasłużyła sobie na nieklamany szacunek i przywiązanie Brytyjczyków, przestałaby być królową¹³? Czy zdecydowano by się na jej detronizację? Na tak postawione pytania należy odpowiedzieć przecząco. Jaki jest więc sens w utrzymywaniu przepisów wykluczających katolików od dziedziczenia brytyjskiej korony? Warto odnotować, iż Karol III, jeszcze przed wstąpieniem na tron, dał do zrozumienia, że jest zwolennikiem zniesienia wykluczenia katolików od dziedziczenia korony¹⁴.

¹² *British Social Attitudes 36: Britain's shifting identities and attitudes*, National Centre for Social Research, London 2019, <https://natcen.ac.uk/publications/british-social-attitudes-36> [dostęp: 19.08.2024], s. 21.

¹³ W sondażu przeprowadzonym na pół roku przed śmiercią królowej Elżbiety II, 86% Brytyjczyków wyraziło aprobatę dla osoby królowej, jedynie 7% było jej przeciwnych, Ipsos, *Monarchy/Royal Family Trends - Satisfaction with the Queen* (17.05.2022), <https://www.ipsos.com/en-uk/monarchyroyal-family-trends-satisfaction-queen> [dostęp: 18.08.2024].

¹⁴ *Charles: The Private Man, the Public Role*, „BBC NEWS” (29.06.1994), <https://www.youtube.com/watch?v=heNuI0iQKl0> [dostęp: 19.08.2024].

Od czasów reformacji angielski (brytyjski) monarcha jest głową założonego przez króla Henryka VIII Kościoła Anglii i fakt ten często przywoływany jest jako uzasadnienie utrzymania w mocy przepisów konfesyjnych dotyczących osoby panującego. Obecnie jednak monarcha w Kościele Anglii sprawuje, podobnie jak w sprawach państwowych, jedynie funkcje ceremonialne i honorowe. Nie ma on żadnej realnej władzy. Bieżąca praca administracyjna w zarządzaniu Kościołem Anglii spoczywa na biskupach Kościoła anglikańskiego, którzy jedynie formalnie mianowani są przez monarchę „za radą” premiera, który z kolei opiera się na wskazaniach Komisji ds. Nominacji Koronnych [Blackburn 2022, 4; Zieliński 2023, 62-64]. Prawa kościelne (środki i kanony) są inicjowane i przygotowywane przez Synod Generalny Kościoła anglikańskiego na warunkach przewidzianych w ustawie o Zgromadzeniu Kościoła Anglii¹⁵, które następnie wymagają zgody parlamentu i sankcji królewskiej. Formalne zwierzchnictwo monarchy nad Kościołem Anglii nie ma realnego znaczenia i bez żadnych ustrojowych perturbacji może zostać scedowane na arcybiskupa Cantenbury. Ponadto nic nie stoi na przeszkodzie, aby pozostawić monarsze formalne zwierzchnictwo nad Kościołem Anglii, rezygnując jednocześnie z wymogu, by pozostawał on w komunii z tym Kościołem. W brytyjskiej historii były precedensy, kiedy brytyjski monarcha był głową Kościoła, do którego nie należał. Pierwsi władcy z dynastii hanowerskiej, co prawda wyznawali protestantyzm, ale w wersji luterkańskiej. Jerzy I, pierwszy panujący z dynastii hanowerskiej, do końca życia pozostał luteraninem i miał swojego niemieckiego kapelana. Jerzy II podobnie. Choć obaj luteranie, to bez przeszkód sprawowali akty supremacji w Kościele anglikańskim [Lathbury 1858, 430]. W powszechnej opinii między poglądami obu Kościołów nie było sprzeczności, choć z teologicznego punktu widzenia wyznanie augsburskie zasadniczo różni się od anglikanizmu. Drugi przykład jest nieco inny. Po przejęciu przez Brytyjczyków w 1800 r. rządów na Malcie, do czasu uzyskania przez nią suwerenności w 1974 r., tamtejszy Kościół katolicki funkcjonował pod rządami brytyjskiego monarchy jako „jego najwyższego, doczesnego zwierzchnika i obrońcy”, a brytyjscy gubernatorzy Malty, w imieniu króla, przejęli i sprawowali wiele funkcji poprzedniego suwerena

¹⁵ *Church of England Assembly (Powers) Act 1919*, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/19-10/76/contents> [dostęp: 02.09.2024].

wyspy, Wielkiego Mistrza Zakonu Maltańskiego. Choć rola brytyjskiego króla, jako „doczesnego zwierzchnika i obrońcy” maltańskiego Kościoła katolickiego, z pewnością nie była dokładnie taka sama, jak rola głowy Kościoła anglikańskiego, niemniej jednak sytuacja ta wyraźnie pokazuje, że głowa danego kościoła nie musi być jego wyznawcą. Nie ma powodu przypuszczać, że brytyjski monarcha nie poradziłby sobie w roli najwyższego zwierzchnika Kościoła Anglii, nie będąc jednocześnie jego członkiem¹⁶. Trzeba także zauważyć, że Kościół Anglii jest kościołem państwowym tylko w tym kraju. W Szkocji takim kościołem jest Kościół Szkocji (o doktrynie odmiennej od anglikańskiej), w stosunku do którego brytyjski monarcha jest tylko „opiekunem” i zgodnie ze składaną przysięgą ma go wspierać i chronić. Monarcha powołuje Lorda Wysokiego Komisarza, który reprezentuje go na spotkaniach Zgromadzenia Ogólnego Kościoła Szkocji, ale nie jest najwyższym zwierzchnikiem Kościoła w Szkocji w taki sam sposób, w jaki jest Najwyższym Zwierzchnikiem Kościoła anglikańskiego. Co więcej, ani w Walii, ani w Irlandii Północnej, ani w żadnym z państw, które za swoją głowę uznaje brytyjskiego monarchę, nie ma państwowego kościoła, na czele którego stałby król¹⁷. Oznacza to, że brytyjski monarcha jest głową kościoła, który ma charakter państwowy, jedynie w części jednego z jego państw. Niemniej jednak, z nie do końca jasnych powodów, liderzy Partii Konserwatywnej, sprawującej rządu w latach 2010-2024 wielokrotnie podkreślali swoje zaangażowanie w utrzymanie Kościoła anglikańskiego, jako kościoła państwowego, z monarchą jako jego Najwyższym Zwierzchnikiem¹⁸.

¹⁶ Zob. *Why shouldn't there be a Catholic 'Supreme Governor' of the Church of England?*, „Catholic Herald” (31.10.2011), <https://catholicherald.co.uk/why-shouldnt-there-be-a-catholic-%E2%80%98supreme-governor%E2%80%99-of-the-church-of-england/> [dostęp: 23.08.2024].

¹⁷ Zob. House of Commons (28.01.2013), HC 695, <https://www.theyworkforyou.com/debates/?id=2013-01-28c.695.2&s=privy+council#g701.0> [dostęp: 23.08.2024].

¹⁸ „Rząd jest oddany Kościołowi anglikańskiemu jako Kościołowi ustanowionemu w Anglii, z suwerenem jako jego najwyższym gubernatorem. Uważamy, że stosunki między Kościołem a państwem w Anglii stanowią ważną część naszych ram konstytucyjnych, które ewoluowały na przestrzeni wieków; i [rząd] nie ma obecnie zamiaru zmieniać tego stanowiska, chyba że domagać się tego będzie sam Kościół anglikański”, zob. *Rules of Royal Succession: Government Response to the Committee's Eleventh Report of Session 2010-12*, House of Commons, Political and Constitutional Reform Committee, London (06.09.2012), s. 4.

Zakaz zasiadania przez katolików na tronie rodzi problemy praktyczne. Żadna z ustaw wykluczających, zarówno Karta Praw, jak i ustawa o następstwie tronu nie definiują, kto jest, a kto nie jest katolikiem. Jeszcze raz warto zacytować, tym razem w oryginale, formułę wykluczenia zawartą w obu ustawach: *all and every Person and Persons who [...] is/are or shall be reconciled to or shall hold Communion with the See or Church of Rome or shall profess the Popish Religion*. Zgodnie z jednomyślnym poglądem brytyjskich historyków i konstytucjonalistów, zakaz dotyczy nie tylko aktualnych katolików, ale także tych, którzy w przeszłości, nawet przez krótki okres, byli „papistami”¹⁹. Oznacza to, że dziecko, które zostało ochrzczone w Kościele katolickim nawet w przypadku konwersji na anglikanizm nadal pozostaje wykluczone z sukcesji. Ponadto zacytowany przepis wykluczający przyjęło się interpretować bardzo szeroko. Za „papistę” może już być uznany ten, kto uczestniczył w katolickim nabożeństwie. Definicja „papisty” stała się przedmiotem publicznej debaty, w związku z planowanym małżeństwem księcia Karola z Camilą Parker-Bowles. Pierwszy mąż Kamili, Andrew Parker-Bowles, był katolikiem i małżonkowie często wspólnie uczestniczyli w nabożeństwach katolickich. Pojawiły się więc sugestie, że także Camila jest katoliczką. Chociaż w oficjalnym oświadczeniu dworu potwierdzono, że Camila jest członkiem Kościoła Anglii, a jej poprzednie małżeństwo z katolikiem nie stanowi w tym względzie problemu, to sytuacja ta obrazuje, jak uznaniowa jest interpretacja przedmiotowego przepisu²⁰. Królowa Elżbieta II bardzo skrupulatnie unikała udziału w katolickich ceremoniach, ale obecnie panujący Karol III, będąc jeszcze księciem Walii, uczestniczył w katolickiej liturgii pogrzebowej Jana Pawła II. Czy w związku z tym faktem i wielowiekową definicją „papisty”, został wykluczony z linii sukcesji? Oczywiście, że nie. Karol bez przeszkód zasiadł na tronie, a przepisy wykluczające okazały się martwe²¹. Dla podkreślenia irracjonalności wykluczenia katolików trzeba odnotować, że regulacje Karty Praw

¹⁹ Zob. House of Commons (28.01.2013), HC 695, <https://www.theyworkforyou.com/debates/?id=2013-01-28c.695.2&s=privy+council#g701.0> [dostęp: 23.08.2024].

²⁰ *Is Camilla Parker Bowles a Catholic?* Aletea (02.12.2022), <https://aletea.org/2022/02/12/is-camilla-parker-bowles-a-catholic>, [dostęp: 23.08.2024].

²¹ Kościół katolicki bardzo wyraźnie precyzuje, kto jest katolikiem. Jest nim każdy, kto został ochrzczone w Kościele katolickim lub po chrzcie był do niego przyjęty przez publiczne wyznanie wiary i formalnym aktem od niego się nie odłączył.

i ustawy o następstwie tronu nie stały na przeszkodzie, aby obecny król Karol III był w przeszłości żydem, muzułmaninem, hinduistą lub buddystą. Wystarczyłoby, aby przed objęciem tronu stał się wiernym Kościoła anglikańskiego. Natomiast nawet chwilowa komunia z Kościołem katolickim wyklucza od dziedziczenia *for ever*.

Zniesienie zakazu poślubienia katolika wywołało kolejny problem. Kan. 1125 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. stanowi bowiem, iż warunkiem poślubienia przez katolika osoby innego wyznania jest złożenie przez niego szczerego przyrzeczenia, że uczyni on wszystko, co w jego mocy, aby wszystkie dzieci, pochodzące z tego małżeństwa, zostały ochrzczone i wychowane w wierze katolickiej²². Oznacza to, że jeśli monarcha poślubi osobę wyznania katolickiego, to dziecko pochodzące z tego małżeństwa musi być wychowane w wierze katolickiej, co w sposób oczywisty koliduje z wciąż obowiązującym zakazem zasiadania na tronie przez katolików. Co prawda, istnieje możliwość wystąpienia do Stolicy Apostolskiej o udzielenie dyspensy od tego nakazu, ale nie ma przecież gwarancji, że taka dyspen-sa zostanie udzielona. Na tego rodzaju „techniczne” problemy związane z „mieszanym” małżeństwem zwrócił uwagę m.in. kard. Keith O'Brien, katolicki arcybiskup St. Andrews i Edynburga²³.

Wśród argumentów za utrzymaniem wykluczenia katolików podnieszono również i ten, że kolejne osoby w linii sukcesji, tj. ówczesny książę Walii Karol oraz jego syn William, nie wyrazili, nawet pośrednio, woli dokonania konwersji na katolicyzm²⁴. Czy jest to rzeczywiście racjonalny argument? Po pierwsze, regulacje konstytucyjne mają, jak zresztą wszystkie

²² *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022.

²³ Kard. Keith O'Brien stwierdził: „Może dojść do sytuacji, w której przyszłe małżonki głowy państwa będą narażone na naruszenie wolności religijnych poprzez zakaz przekazywania swojej wiary dzieciom. W związku z tym jedynym sposobem rozwiązania tej niezadowolającej sytuacji będzie zniesienie wszelkich ograniczeń religijnych wobec członków rodziny królewskiej”, *MP attacks Catholic ban on monarch*, „The Guardian” (08.03.2005), https://www.theguardian.com/uk/2005/mar/08/constitution.monarchy?CMP=gu_com [dostęp: 29.08.2024].

²⁴ Zob. House of Commons (28.01.2013), HC 695, <https://www.theyworkforyou.com/debates/?id=2013-01-28c.695.2&s=privy+council#g701.0> [dostęp: 23.08.2024].

normy prawne, charakter norm abstrakcyjnych i generalnych. Są uchwalane na przyszłość, z uwzględnieniem różnych sytuacji faktycznych. Po drugie, należy zauważyć, iż w brytyjskiej rodzinie królewskiej zdarzają się konwersje na katolicyzm. Dla przykładu można wymienić małżonkę, syna, wnuka i wnuczkę aktualnego księcia Kentu, Edwarda, którzy konwertowali na katolicyzm, odpowiednio w 1994 r., 2001 r., 2003 r. i 2008 r.²⁵ Trzeba odnotować, iż księżę Kentu to bliski krewny Elżbiety II. Ich ojcowie byli rodzonymi braćmi.

Wielka Brytania nie jest jedyną monarchią, której normy konstytucyjne definiują wyznanie panującego. W Szwecji²⁶, Norwegii²⁷ i Danii²⁸ władca musi wyznawać religię ewangelicko-augsburską (luterzańską). Przykłady tych państw wysuwane są często jako uzasadnienie dla utrzymania w Zjednoczonym Królestwie przepisów wykluczających katolików od tronu. Czy ta argumentacja jest trafna? Nie, i to z kilku powodów. Po pierwsze, *aliorum iniquitas non iustificat*²⁹. To, że regulacje konstytucyjne niektórych monarchii europejskich nadal utrzymują w mocy dyskryminujące przepisy sukcesyjne, nie może być uzasadnieniem dla utrzymania podobnych regulacji w Zjednoczonym Królestwie. Po drugie, należy zauważyć, że w konstytucjach przywołanych państw, określenie wyznania monarchy, ma charakter pozytywny, tzn. wskazuje jakiej konfesji musi być panujący. Regulacja brytyjska, dotycząca wyznania monarchy, ma charakter zarówno pozytywny (musi pozostawać w komunii z Kościołem Anglii), jak i negatywny (nie może być katolikiem). Co więcej, przepisy sukcesyjne Szwecji, Norwegii i Danii nie zakazują, aby monarcha przed objęciem tronu był innego wyznania niż luterzańskie. Nakazują tylko, aby w momencie

²⁵ *People by Andrew Pierce. Conversion robs the royals of another in line to the throne*, „The Times” (16.04.2003), <https://www.thetimes.co.uk/article/people-by-andrew-pierce-lw6x8vrw52c> [dostęp: 23.08.2024].

²⁶ Zob. § 4 Aktu o sukcesji z 26 września 1810 r. w brzmieniu tekstu jednolitego z 29 listopada 1979 r., w: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, tłum. K. Dembiński, M. Grzybowski, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011, s. 780-81.

²⁷ Zob. § 4 Konstytucji Królestwa Norwegii z 17 maja 1814 r., w: *Konstytucja Królestwa Norwegii uchwalona przez Zgromadzenie Konstytucyjne w Eidsvold 17 maja 1814 r.*, tłum. J. Osiński, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996, s. 23-53.

²⁸ Zob. § 6 Konstytucji Królestwa Danii z 5 czerwca 1953 r., w: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, tłum. M. Grzybowski, s. 215-25.

²⁹ „Cudze bezprawie nie usprawiedliwia”.

obejmowania tronu, dokonał konwersji na religię państwową. Na koniec tych rozważań warto odnotować, iż konstytucje pozostałych monarchii europejskich nie zawierają norm nakazujących panującemu praktykowania określonej religii. W konstytucjach Holandii³⁰, Hiszpanii³¹, Luksemburga³², Belgii³³, Monako³⁴, czy Lichtensteinu³⁵, próżno szukać takich regulacji. Wszystkie wymienione państwa (z wyjątkiem protestanckiej Holandii) to monarchie katolickie, w których panujący, co prawda jest katolikiem, niemniej jednak wyznawanie takiej religii nie jest formalnym wymogiem stawianym władcy. Choć uczciwie trzeba przyznać, że trudno sobie wyobrazić, aby monarcha, przynajmniej w większości z tych państw, nie wyznawał religii większości swoich poddanych³⁶.

Jedynie jako genealogiczną ciekawostkę traktować można obawy, iż ponowne dopuszczenie katolików do tronu, skutkowałoby automatycznym zakwestionowaniem praw Windsorów i restauracją katolickiej linii Stuartów. Co prawda, w pierwszej połowie XVIII w. jakobici, czyli angielscy i szkoccy zwolennicy obalonego Jakuba II i jego potomków, trzykrotnie wzniesli powstanie na rzecz przywrócenia na tron Stuartów, to jednak dzisiaj trudno sobie wyobrazić jakiekolwiek zagrożenia dla panowania Windsorów. Ostatni bezpośredni męski potomek Jakuba II, jego wnuk Henryk, zmarł w 1807 r. i był ostatnim jakobickim pretendentem, który wysuwał roszczenia do brytyjskiego tronu. Choć dzisiejsi jakobici za prawowitego króla uważają dalekiego potomka siostry Jakuba II, niemieckiego arystokratę Franza Herzoga von Bayern, to on sam jasno dał do zrozumienia, że nie

³⁰ Zob. Konstytucja Królestwa Niderlandów z 28 marca 1814 r., w: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, tłum. A. Głowacki, B. Szepietowska, s. 377-91.

³¹ Zob. Konstytucja Hiszpanii z 27 grudnia 1978 r., w: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, tłum. T. Mołdawa, s. 343-74.

³² Zob. Konstytucja Wielkiego Księstwa Luksemburga z dnia 17 października 1868 r., w: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, tłum. A. Wojtyczek-Bonnad, K. Wojtyczek, s. 445-57.

³³ Zob. Konstytucja Królestwa Belgii z dnia 7 lutego 1831, w: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, tłum. W. Skrzydło, s. 87-112.

³⁴ Zob. Konstytucja Księstwa Monako z dnia 17 grudnia 1962 r., w: *Konstytucja Księstwa Monako*, tłum. A. Wojtyczek-Bonnand, K. Wojtyczek, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2012, s. 59-99.

³⁵ Zob. Konstytucja Księstwa Liechtensteinu z dnia 5 października 1921 r., w: *Konstytucja Księstwa Liechtensteinu*, tłum. R. Grabowski, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 35-95.

³⁶ Księżniczka Zofia Grecka poślubiając w 1962 r. Juana Carlosa de Bourbon (późniejszego króla Juana Carlosa I) konwertowała z prawosławia na katolicyzm.

jest zainteresowany brytyjskim tronem³⁷. Poza tym, o zasadach sukcesji decyduje parlament. Nic nie stoi na przeszkodzie, aby uchylając dyskryminujące katolików przepisy, postanowił on o pozostawieniu Windsorów na tronie. Trzeba zaznaczyć, iż ustawa o sukcesji koronnej z 2013 r. zastępując primogeniturę z preferencją mężczyzn pełną primogeniturą, stanowi jednocześnie, iż reguła ta ma zastosowanie, ale tylko do osób urodzonych po 28 października 2011 r. Porządek dziedziczenia dla osób urodzonych przed tą datą, pozostaje niezmienny. Oznacza to, że księżniczka Anna, chociaż starsza od Andrzeja i Edwarda, nadal pozostaje za nimi i ich potomkami w linii sukcesji.

W brytyjskim dyskursie politycznym co jakiś czas pojawiają się głosy optujące za uchynieniem przedmiotowego zakazu. Zwolenników takiego rozwiązania znaleźć można we wszystkich głównych partiach brytyjskiej sceny politycznej³⁸. Najdalej idą liberałowie, którzy proponują iście „atomowe” rozwiązanie, postulując zniesienie Kościoła Anglii jako kościoła państwowego. Argumentują, że skoro głównym powodem utrzymaniem dotychczasowego wykluczenia katolików jest formalna pozycja monarchy jako głowy Kościoła Anglii, to jego zniesienie automatycznie spowoduje bezprzedmiotowość samego zakazu³⁹. Rozwiązanie to tylko pozornie wydaje się rewolucyjne. Precedensy w tym zakresie miały już miejsce. Kościół anglikański w Walii został rozwiązany w 1920 r., a „siostrzany” Kościół irlandzki już w 1871 r. Nie ulega wątpliwości, iż rozwiązanie Kościoła Anglii wiązałoby

³⁷ *Act repeal could make Franz Herzog von Bayern new King of England and Scotland*, „Daily Telegraph” (07.04.2008), <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1584184/Act-repeal-could-make-Franz-Herzog-von-Bayern-new-King-of-England-and-Scotland.html> [dostęp: 23.08.2024].

³⁸ Już w grudniu 2001 r. w trakcie debaty w Izbie Gmin, na dyskryminujące katolików przepisy zwrócili uwagę konserwatywni posłowie Michael Howard – „dyskryminacja katolicyzmu jest anachronizmem” oraz Michael Forsyth – „[dyskryminacja katolicyzmu] to wstydliva tajemnica brytyjskiej konstytucji, z którą nikt nie chce się zmierzyć”. W Partii Pracy do zdecydowanych przeciwników wykluczenia katolików od dziedziczenia tronu należy Tony Blair, który po rezygnacji ze stanowiska premiera w 2007 r. dokonał konwersji na katolicyzm oraz poseł John Reid, który w trakcie debaty stwierdził - „jako że sam jestem rzymskim katolikiem, aż za dobrze zdaję sobie sprawę z bardzo głębokich negatywnych uczuć i namiętności, które otaczają to wyznanie”, zob. Commons Hansard (19.12.2001), Col 377, <https://hansard.parliament.uk/commons/2001-12-19> [dostęp: 29.08.2024].

³⁹ Zob. *Liberal Democrat General Election Manifesto 2001*, <http://www.libdemmanifesto.com/2001/2001-liberal-manifesto.shtml> [dostęp: 29.08.2024].

się ze znacznie większym oporem instytucjonalnym ze strony Kościoła Anglii⁴⁰. Kwestia ta byłaby szczególnie problematyczna dla poprzedniej monarchini, królowej Elżbiety. Podczas ceremonii koronacyjnej przysięgała, że będzie podtrzymywać i utrzymywać Kościół, a w trakcie swojego długiego panowania wykazała głębokie oddanie Kościołowi Anglii⁴¹. Obecny monarcha, Karol III, choć w trakcie koronacji składał przysięgę o podobnej treści, to stosunek króla do Kościoła Anglii jest o wiele bardziej „letni”. Jeszcze jako książę Walii postrzegany był jako zwolennik usunięcia dyskryminujących przepisów, lub nawet rozwiązania Kościoła Anglii, a przynajmniej scedowania zwierzchnictwa monarchy nad Kościołem na inny podmiot⁴². Słynne są jego słowa, że jako król chce być postrzegany przez poddanych jako obrońca religii, a nie konkretnego wyznania⁴³. Parlament Szkocki już w 1999 r. przyjął uchwałę wzywającą do uchylenia antykatolickich przepisów⁴⁴, a szkocki pierwszy minister Alex Salmond, w październiku 2011 r. w odpowiedzi na przedstawione plany reformy, które dwa lata później dorowadziły do uchylenia zakazu poślubienia katolika, co prawda wyraził aprobatę, ale dodał jednocześnie, że „głęboko rozczarowujące” jest to, że nadal planuje się utrzymanie wykluczenia samych katolików⁴⁵. Co

⁴⁰ Por. *Rules of Royal Succession. Eleventh Report of Session 2010-12*, House of Commons, Political and Constitutional Reform Committee, London (07.12.2011), s. 36.

⁴¹ Tekst przysięgi brzmiał: „Ze wszystkich sił będę przestrzegać Praw Bożych i prawdziwie wyznawać Ewangelię. Dołożę wszelkich starań, aby utrzymać w Wielkiej Brytanii protestancką religię reformowaną ustanowioną przez prawo. Utrzymać i zachować w sposób nienaruszalny Kościół Anglii oraz jego doktrynę, kult, dyscyplinę i rządy, zgodnie z prawem ustanowionym w Anglii. Zachować dla biskupów i duchowieństwa Anglii [...] wszelkie prawa i przywileje, jakie na mocy prawa przysługują lub będą im przysługiwać”.

⁴² *The Ashdown Diaries*, vol 1: 1988-97, Allen Lane 2000, s. 351.

⁴³ *Charles: The Private Man, the Public Role*, „BBC NEWS” (29.06.1994), <https://www.youtube.com/watch?v=heNuI0iQKl0>, [dostęp 29.08.2024].

⁴⁴ W uchwale przeczytać można m.in. „[...] dyskryminacja zawarta w ustawie o następstwie tronu z 1701 r. nie powinna dalej mieć miejsca w nowoczesnym społeczeństwie, [Parlament Szkocki] wyraża życzenie, aby te dyskryminujące aspekty ustawy zostały uchylone, i podtrzymuje swój pogląd, że społeczeństwo szkockie nie może zgodzić się na wykluczenia uczestnictwa w żadnym aspekcie aktywności państwowej ze względu na religię”.

⁴⁵ Alex Salmond stwierdził: „Z pewnością byłoby możliwe znalezienie mechanizmu, który chroniłby status Kościoła anglikańskiego bez utrzymywania nieuzasadnionego wykluczenia ze względu na religię w przypadku monarchy... To stracona szansa, aby nie zapewnić równości wszystkich wyznań, jeśli chodzi o to, kto może być głową państwa”,

oczywiste, także biskupi Kościoła katolickiego w Wielkiej Brytanii często publicznie wypowiadają się w przedmiotowej kwestii⁴⁶.

Podsumowanie

Brytyjczycy z końcem XX w. w przyspieszonym tempie zaczęli modernizować archaiczny w wielu dziedzinach ustrój Zjednoczonego Królestwa. Po przeprowadzonych reformach Izby Lordów, które pozbawiły większość dziedzicznych parów prawa do zasiadania w Izbie i odebrały jej kompetencje judykacyjne, powołaniu w Szkocji, Walii i Irlandii Północnej regionalnych parlamentów, a także zmianach dotyczących kadencyjności Izby Gmin, w 2013 r. brytyjski parlament, uchwalając ustawę o sukcesji koronnej, w sposób istotny zmodyfikował obowiązujące od setek lat prawo dotyczące następstwa tronu. Reforma ma jednak charakter połowiczny. Uchylono przepisy dyskryminujące ze względu na płeć, a także zakazujące poślubienia katolika przez monarchę i osobę będącą w linii sukcesji do brytyjskiej korony⁴⁷. Brytyjski ustawodawca pozostawił jednak w mocy regulacje wykluczające od tronu katolików. Brak pełnej emancypacji członków tej konfesji jest sprzeczny nie tylko z powszechnie przyjętą w państwach demokratycznych zasadą wolności sumienia i wyznania, ale również ze współczesnym postrzeganiem monarchy, jako podmiotu scalającego i symbolizującego naród. Dzisiaj społeczeństwo brytyjskie jest w części bezwyznaniowe. Odsetek nie tylko Anglikanów, ale w ogóle chrześcijan, ulega od lat systematycznemu spadkowi. Wymóg określonej (zarówno w sensie pozytywnym, jak i negatywnym) konfesji monarchy, w tak zróżnicowanym religijnie i etnicznie społeczeństwie, jak brytyjskie, wydaje się być skończonym anachronizmem. Rodzi także wiele wątpliwości natury praktycznej, w szczególności w kontekście uchylania zakazu poślubienia

zob. *Rules of Royal Succession. Eleventh Report of Session 2010-12*, House of Commons, Political and Constitutional Reform Committee, London (07.12.2011), s. 35.

⁴⁶ *Catholic church leader criticises royal succession rule*, „BBC NEWS” (19.05.2011), <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-13449886> [dostęp: 29.08.2024].

⁴⁷ Należy zaznaczyć, iż wprowadzenie w Wielkiej Brytanii równouprawnienia kobiet i mężczyzn w zakresie dziedziczenia tronu odbyło się stosunkowo późno. Większość europejskich monarchii podobnej reformy dokonało wcześniej: Szwecja w 1980 r., Holandia w 1983 r., Norwegia w 1990 r., Belgia w 1991 r., Dania w 2009 r., Luksemburg w 2011 r. Systemu pełnej primogenitury nie wprowadziły jeszcze Hiszpania, Monako i Lichtenstein.

katolika przez monarchę lub osobę w linii sukcesji. Spośród argumentów wysuwanych za utrzymaniem wykluczenia katolików od tronu najmniej trafnym wydaje się argument dotyczący kontynuowania tradycji sięgającej przełomu XVII i XVIII w. Zjednoczone Królestwo w ostatnim ćwierćwieczu kilkakrotnie dało dowód, że jest w stanie reformować, czasami w sposób fundamentalny, swoje instytucje sięgające korzeniami czasów jeszcze dawniejszych. Nie ulega wątpliwości, że Brytyjczycy reformy ustrojowe przeprowadzają w sposób przemyślany, czasami po wieloletnich dyskusjach i sporach, szukając zawsze ponadpartyjnego konsensusu. Wydaje się więc, że na obecną chwilę, kompromisowym rozwiązaniem byłoby utrzymanie w mocy wymogu pozostawania przez monarchę w komunii z Kościołem Anglii, ale z dopuszczeniem do korony także katolików, pod warunkiem dokonania konwersji na anglikanizm, w chwili wstąpienia na tron. W dalszej przyszłości, o ile brytyjska monarchia przetrwa, a Wielka Brytania ma pozostać państwem nowoczesnym, niewątpliwie koniecznym stanie się przyznanie panującemu pełnej swobody wyboru wyznania lub pozostania bezwyznaniowcem. Autorom wolno zaryzykować twierdzenie, że być może nie stanie się to jeszcze za rządów króla Karola III, ale całą pewnością za panowania jego następcy.

PIŚMIENNICTWO

- Bidwell, Anna S. 2012. „Reformowanie procedur Izby Gmin parlamentu brytyjskiego w XXI wieku.” *Przegląd Sejmowy* 109, nr 2:135-46.
- Blackburn, Robert. 2022. „The Constitutional Role and Working of the Monarchy in the United Kingdom.” W *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*, t. 70, red. Oliver Lepsius, Angelika Nußberger, Christoph Schönberger, i in., 181-201. <https://doi.org/10.1628/joer-2022-0009>
- Danel, Łukasz. 2014. *Izba Lordów w parlamentarystyce brytyjskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Danel, Łukasz. 2019. „Reforma brytyjskiej Izby Lordów w świetle raportu Komisji Lorda Spikera z 2017 r.” *Teka of Political Science and International Relations – UMCS* 14, nr 1:163-77.
- Hucal, Michał. 2015. *Oddziaływanie brytyjskiej ustawy o prawach człowieka z 1998 r. na Kościół Anglii*. Warszawa: Wydawca Adam Marszałek.
- Krawczyk, Michał. 2012. „Konstytucyjna regulacja następstwa tronu w wybranych monarchiach europejskich.” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie* 21:113-20.

- Lathbury, Thomas. 1858. *A History of the Book of Common Prayer and Other Books of Authority*. England: Oxford.
- Ławniczak, Artur. 2011. *Monarchiczne i republikańskie głowy państwa w Europie*. Wrocław: Wydawnictwo Kolonia Spółka z o.o.
- Łukaszewski, Marcin. 2014. „W kierunku skandynawskiego modelu monarchii parlamentarnej? Zmiany w brytyjskim prawie konstytucyjnym wobec Fixed-term Parliaments Act 2011.” *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 6(22):29-54. <https://doi.org/10.15804/ppk.2014.06.02>.
- Łukaszewski, Marcin. 2018. „Czy parlament może zmienić mężczyznę w kobietę? Granice i miejsce zasady supremacji parlamentu w brytyjskim porządku konstytucyjnym wobec europejskich procesów integracyjnych (wybrane problemy).” *Przegląd Politologiczny* 2:71-82. <https://doi.org/10.14746/pp.2013.18.2.6>
- Meyer, Gerald J. 2015. *Tudorowie. Prawdziwa historia niesławnej dynastii*. Kraków: Wydawnictwo: Astra.
- Michalak, Anna. 2011. „Postępowanie ustawodawcze w zakresie projektów ustaw publicznych wnoszonych indywidualnie przez brytyjskich parlamentarzystów.” *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 1:31-59. <https://doi.org/10.15804/ppk.2011.01.02>
- Mikulski, Krzysztof, i Jacek Wijaczka. 2020. *Historia powszechna. Wiek XVI-XVIII*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Morby, John E. 1998. *Dynastie świata. Przewodnik chronologiczny i genealogiczny*. Kraków: Znak.
- Van der Kiste, John. 2003. *William and Mary*. Thrupp, Stroud, Gloucestershire: Sutton Pub.
- Waller, Maureen. 2002. *Ungrateful Daughters: The Stuart Princesses who Stole Their Father's Crown*. New York: St. Martin's Press.
- Weir, Alison. 1995. *Britain's Royal Families: The Complete Genealogy*. London: Pimlico.
- Wiecech, Tomasz. 2011a. „Konstytucyjne aspekty zawieszonego parlamentu w Wielkiej Brytanii.” *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 1:11-29. <https://doi.org/10.15804/ppk.2011.01.01>
- Wiecech, Tomasz. 2011b. „Monarcha brytyjski jako gwarant konstytucyjnych podstaw ustroju.” *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 4:81-94. <https://doi.org/10.15804/ppk.2011.04.04>
- Wiecech, Tomasz. 2013. „Rozwiązanie parlamentu w Wielkiej Brytanii na podstawie ustawy o kadencji parlamentarnej z 2011 r.” *Przegląd Sejmowy* 116, nr 3:79-94.
- Wilk-Reguła, Violetta. 2019. *The Idea of Hereditary Monarchy and the Role of Traditional Royal Ceremonies in the Political System of the United Kingdom*. Łódź: Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych.
- Zieliński, Tadeusz J. 2023. „Miejsce religii w porządku konstytucyjnym Wielkiej Brytanii.” *Rocznik Teologiczny* 51, nr 1-2:59-74.